

Демократия тарихы және оның қазіргі жағдайы

Демократия дегеніміз не?

Демократия – сөзі

(гр. *demos* – халық және гр. *kratos* – билік) деген сөздерінен шыққан, яғни “*халық билігі*” деген мағынаны білдіреді. Бұл сөз бірнеше мағынада қолданылады:

- Мемлекет түрі.
- **Тендік**, сайлау, көпшілік дауыспен шешім қабылдау принциптеріне негізделген ұйымның ұйымдастырылу түрі.
- Қоғамдық құрылымның мұраты.

Демократия дегеніміз не?

- Әр жерде **демократия** әртүрлі рең алған. Олар мынандай мемлекетті демократиялық деп түсінген. Халықтың заң жүзінде мемлекеттік билікті басқаруы. Мұнда конституция билік халықтың қолында екендігіне дәлел болады. Халық жоғары билікке өз өкілдерін сайлау арқылы тағайындап, өзгертіп отырады.
- Демократия теңдік болған жерде ғана болады. Мұнда барлық салада — заң шығару, оны орындауда, т.с.с. теңдік болады. Демократияда әділеттілік болуы керек. Мұнда да қоғамның барлық саласында әділеттілік болуы тиіс. Демократияда сонымен қатар бостандық, еркіндік болуы керек. Сонымен, **демократия** деп халық билігі, теңдік, құқық, әділдік, еркіндік принциптеріне негізделген мемлекеттік құрылысты айтады.

Демократия түлері

- Демократия - алғашында **классикалық либерализммен** ұқсастырылатын мүдделер, қатынастар, құндылықтар, ережелер, идеялар мен концепциялардың кешеніне негізделетін қазіргі кездегі қоғамның өзін-өзі саяси ұйымдастыруының негізгі түрлерінің бірі, халық билігі.
- Делегативті демократия - гибридті режимдердің негізгі түрлерінің бірі. Бұл ұғым саясаттану ғылымына аргентиналық саясаттанушы Г. О'Доннелмен демократия мен авторитаризм белгілерін қамтитын режимді бейнелеу үшін енгізілген.

Демократия түрлері

- Идентитарлы демократия - халық еркі мен мемлекет әрекеттерінің теңдігіне негізделген демократия концепциясы. Бұл үлгі жоғарғы билік пен халықтың қарым-қатынасына кедергі келтіретін өкілдіктен бас тартуды (Ж.Ж. Руссо), сондай-ақ, билікті бөлу принципінен де бас тартуды білдіреді (ленинизмнің теориясы мен тәжірибесі).
- Тікелей демократия- халықтың жалпы мемлекеттік және жергілікті ауқымда билікті тікелей жүзеге асыруы, халықтың өзінің (*көбінесе сайлаушы азаматтармен*) жалпы және жергілікті сипаттағы шешім қабылдауы. Мұндай форманың негізгілерінің бірі референдум.

Демократия түрлері

- Өкілдік демократия - халықтың билікті өзі таңдаған мемлекеттік органдар арқылы жүргізуі. Халық билігінің негізгі екі түрінің бірі (*екінші түрі тікелей демократия*). Қазіргі демократиялық қоғамда осы екі түр өзара бірін-бірі толықтырады. Заңды күші тұрғысынан басымдыққа тікелей демократия жолымен қабылданған шешімдер ие болады.

Демократия тарихы

- Тұңғыш демократиялық мемлекет б.з.д. V ғасырда Афиныда дүниеге келген. Мұнда “халық кеңесі” жұмыс істеді. Ол мемлекеттің ішкі, сыртқы саясатын жүргізді, соғыс ашу, соғысты тоқтату шешімдерін қабылдады, т.с.с. Бірақ халық кеңесіне қатыса алмайтын толық құқығы жоқ азаматтар да болған. Оларға Афиныға басқа жақтан көшіп келген азаматтар, сол елде тұратын әйелдер мен құлдар жатады. Халық кеңесі толық құқықты азаматтар көп болса, оларды басқару қиындыққа түседі деп қорықты.
- Халық кеңесімен қатар бес жүз адамнан тұратын кеңес жұмыс істеді. Оны “бесжүздік” деп атады. Олар халық кеңесінде қаралатын мәселелерді дайындады.
- Сонымен қатар “*халық соты*” жұмыс істеді. Ол қылмыс жасаушыларды жазалап отырды. Афинылық демократия Периклдің (б.з.б. 490-429) басшылық еткен дәуірінде гүлденіп өркендеді. Бұл уақыт афиналық демократияның алтын ғасыры болып саналады. Периклдің уақытында барлық билік мүмкіндігінше біркелкі бөлінді. **Демократия** Ежелгі Римде де болған. Мұнда “*халықтық мінбе*” жұмыс істеді. Мұның құрамында ақсүйектер де, төменгі топ өкілдері де болған.
- Бірақ бұл демократияның өрескел жақтары да болды. Азаматтық құқық барлық адамда болған жоқ, себебі қоғам адам өміріне араласты.

Демократия тарихы

- Антикалық демократиядан бастау алған классикалық демократияның өзгешелігі болды. Мұнда саясатқа барлық тап өкілдері қатыса алды. Олар өз көзқарастарын білдіріп, ортақ шешім қабылдады.
- Иозеф Шумпетер (1883-1950) демократияның “*Шумпетерлік*” теориясын жасады. Шумпетердің ойынша, демократияның ойдағыдай жұмыс істеуі үшін төрт жағдай қажет:

Шумпетерлік теория

- Маңызды мемлекеттік қызметтерге сайлауға болатын айтарлықтай билікті, маман өкілдері тобы болу тиіс.
- Саяси органдар халық жақсы қабылдап, оларға өз көзқарастарын айта алатын шешімдер қабылдауы керек.
- Жауапкершілікті толық сезінетін, қызмет орнының абыройын жоғары бағалайтын дайындығы бар жақсы ұйымдасқан бюрократия болуы керек.
- Демократиялық өзін-өзі бақылау болғаны өте маңызды. Мұнда топ өкілдері қандай мәселе болмасын халық мүддесін бірінші орынға қоюы керек.

Қоғамдағы саяси қатынастардың демократиялық негізі

- *Принциптері:*
- Билік органдарын сайлау.
- Биліктің бөлінуі.
- Саяси пікірдің әртектілігі.
- Бостандық, жауапкершілік бірлігі.
- Заң.
- Қоғамдық пікірді ескеру.
- Азшылықтың өзіндік көзқарасқа хұқы.
- Жариялылық.

Жүзеге асыру формалары

- Сайлау өткізу, есеп беру.
- Жобаларды бүкілхалықтық талқылау.
- Референдум өткізу.
- Митинг, жиналыс.
- Съезд, конференция, пленум.
- Шеру, бой көрсетулер.
- Сессия
- Шетелге сапарлар.
- Ереуілдер

Демократиялық қоғам белгілері

- Демократиялық қоғамның белгілерін экономикалық, саяси, рухани, әлеуметтік салаларына қарай бөлуге болады.

Экономика саласында

- Еңбек адамдарының меншік қатынастарына тікелей тартылуы;
- Меншік түрлерінің әркелкілігі;
- Ауқымды өндіріс демократиясы қажет;
- Кәсіподақтардың еңбекшілер құқын қорғауы;
- Еңбекке қарай бөлу принципінің болуы;
- Мүгедектермен, табысы төмен топтарға қамқорлық жасау;

Саяси салада

- Саяси пікірдің әр алуандығы;
- Көппартиялылықтың болуы;
- Демократиялық сайлау жүйесінің болуы;
- Құқықтар мен бостандықтар туралы заңдардың болуы;
- Оларды іс жүзінде қолдану;
- Қоғамдық ұйымдар жүйесінің болуы;
- Саяси өмірге қатынасу мүмкіндігінің болуы;
- Оппозицияның болуы;

Рухани салада

- Заң жүзіндегі сөз, ұждан, шығармашылық, т.с.с. бостандықтар жүйесінің болуы;
- Өнердің, мәдениеттің барлық түрлерінің дамуы;
- Ғылыми-техникалық прогрестің дамуы;
- Оқу-ағарту мекемелер жүйесінің болуы;
- Мәдениет пен шығармашылықтың барлық саласының дамуы, оған еркін қол жеткізу;
- Зұлымдық, қаталдық, нәсілшілдік насихатының шектелуі;

Қазіргі кезеңдегі демократиялық қозғалыстар

- Қазіргі уақытта мынандай демократиялық қозғалыстар бар:
- Халық бұқарасының дүниежүзілік соғысқа қарсы күресі.
- Жаңа экономикалық тәртіп орнату жолындағы қозғалыстар.
- Нәсілдік және ұлттық кемсітушілікке қарсы бағытталған қозғалыстар.
- Бейбітшілік пен демократия жолындағы күрес.
- Ғалымдар мен дәрігер, заңгерлердің қозғалысы.
- Жастар, студенттер, әйелдер қозғалысы.
- Жер мәселесі және әлеуметтік құқықтарды талап ету жолындағы шаруалар қозғалысы.
- Қоршаған ортаны сақтау жолындағы түрлі бұқаралық қозғалыстар.